

УДК 323.232+316.74

С. В. Куцепал, доктор філософських наук, професор

СПЕЦИФІКА ІДЕОЛОГІЇ В ПАРАДИГМІ ПОСТМОДЕРНУ

У статті досліджено семантичне наповнення поняття «ідеологія» в постмодерній парадигмі та здійснено аналіз ідеології як інструмента політичної дії. Проаналізовано суттєві риси світоглядної кризи, в якій опинилося людство у XXI ст., та доведено, що шлях виходу з цієї світоглядної кризи людство знаходить у топосі ідеології, яка покликана примірити співіснування різноманітних світоглядів в умовах автономізації політичної сфери. Доведено, що специфіка ідеологій в умовах Постмодерну в тому, що як ліві, так і праві ідеології мають ризоматичну природу, завдяки чому акцент робиться залежно від ситуації або на концептуальній, або на емоційній складовій, вони обидві оголошуються субстанційно рівнозначними в інтелектуальному вимірі політичної сфери.

Ключові слова: ідеологія, постмодерн, світогляд, світоглядна криза, картина світу, суспільство, суспільний консенсус, соціальна сфера, політична сфера.

Актуальність проблеми. Соціально-політичний ландшафт сучасного світу характеризується значною кількістю посттоталітарних держав, що еволюційно чи революційно позбавилися тиску тоталітарних ідеологій, які об'єднували всі сфери соціокультурного буття на підставі певного метафізичного принципу (діалектичного матеріалізму, нації, класової боротьби тощо). Доволі несподіваним наслідком краху тоталітарних режимів стала втрата віри в державу як у «провідника реформ і оплот особистої безпеки» (І. Валлерстайн). Соціалізм, здається, назавжди втратив свої позиції, «структурою сучасної соціальної тотальності є капіталізм з його процесами диференціації та автономізації, комодифікації та матеріалізації, фінансіалізації та шизофренізації, які забезпечують двигун і матрицю сучасної світової системи, особливо після краху радянського “комунізму”» [1, с. 229]. Однією з домінуючих філософем сучасності, новою культурною домінантою вже майже півстоліття залишається постмодернізм з програмною тезою про всюдисущність влади, її «розлитість у суспільстві», адже «Ім'я влади – Легіон» (Р. Барт). При цьому традиційна ідеологія оголошується різновидом метанаративу та відкидається як породження Модерну, якому немає місця у суспільстві споживання, де політика витісняється економікою, оскільки домінує логіка ринку та грошей. «Споживання – це не матеріальна практика і не феноменологія “достатку”; воно не визначається ані їжею, яку людина їсть, ані одягом, який

носить, ані машиною, якою їздить, ані мовним чи візуальним змістом образів і повідомлень, а лише тим, як усе це організовується в знакову субстанцію: йдеться про віртуальну цілісність речей і повідомлень, що утворюють дискурс. Споживання є діяльністю систематичного маніпулювання знаками» [2, с. 213]. Декілька десятиліть західні інтелектуали тішилися ілюзією переконливої й остаточної перемоги лібералізму і «західного способу життя», проте події останніх років в Україні, Сирії, проблеми в Євросоюзі доводять неспроможність подібних переконань, стає очевидним, що ідеологічна складова відіграє важливу роль у світовому політичному процесі. Актуальність дослідження ідеології у контексті постмодерного дискурсу визначається як теоретичними, так і практичними викликами сучасності, оскільки політичні трансформації, від яких потерпає світ ХХІ ст., для свого вирішення потребують відповідного ідеологічного підґрунтя.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематику дискурсу «ідеологія і політика» знаходимо у працях А. Гоннета, О. Гьофе, В. Вальденфельса, С. Жижека, Г. Йонаса, К. Маннгайма, Е. Лакло, Ш. Муфф, П. Рікера, А. Шюца та ін. Серед вітчизняних дослідників варто назвати Л. Губерського, В. Корабльову, М. Мінакова та ін.

Метою статті є розкриття семантичного наповнення поняття «ідеологія» в постмодерній парадигмі та здійснення аналізу ідеології як інструмента політичної дії.

Виклад основного матеріалу. Однією з дефініцій поняття «ідеологія» є дефініція К. Маннгайма, згідно з якою ідеологія – це «упереджене ставлення до дійсності, що репрезентує погляди груп і класів, які знаходяться при владі» [3]. Основними характеристиками ідеології традиційно вважаються: панування над пізнавальною здатністю; здатність керувати оціночними судженнями; здатність бути керівництвом до дій; логічна послідовність (В. Маллінз). Проте ці уявлення про ідеологію суттєво змінюються у постмодерному суспільстві.

ХХ ст. поставило перед європейською спільнотою завдання, вирішити яке дуже непросто, – зорієнтуватися та знайти себе в ландшафті абсолютної світоглядної свободи, протистояти «терору повної свободи» (З. Бауман), адже тотальна плюральність постсучасності найбільш виразно виявляється саме в ідеологічній сфері суспільної свідомості, де заперечуються і віра епохи Модерну, і соціалістично-комуністична догма. Місце захопленого, пасіонарного модерного суб'єкта посів анемічний суб'єкт постсучасності, що втратив здатність бажати і відчувати (В. Корабльова). Настає ера гіперреальності, стверджував Ж. Бодрійяр, коли домінують фантоми та симулякри реальності, а маса і натовп набувають химерних ознак, постають явищами з префіксом квазі-, недо-. Інші французькі мислителі Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі вводять

поняття «бажаючі машини», над якими владарює індустрія бажань – ерзац «політичного» у постмодерному контексті.

«Суспільство нової доби стає поліваріантним, у ньому панують не догми, а дискурс, на зміну очікуванню й надії людини поступово приходять прагматичний розрахунок і віра» [4, с. 277–278]. Модерн абсолютно зруйновано і як світоглядну установку, і як ідеологію, адже «основою модерної політики була артикуляція універсальних цілей, таких як свобода, рівність та справедливість, а також трансформація інституційної структури заради імплементації цих цілей», тоді як у постмодерній політиці, «політиці ідентичності» (*identity politics*), «ліберальний проект надання усім загальних прав поступився місцем партикулярній боротьбі окремих груп, які виборюють власні права» [5]. С. Бест і Д. Келлнер вважають засадничою для *identity politics* концепцію «генеалогічної політики» М. Фуко, яка прагнула позбавити пригноблені групи населення влади домінуючих наративів, замість них утверджується новий вид влади – влада – маніпуляція бажаннями.

Людство змушене вибудовувати нову онтологічну реальність не лише матеріально, а й символічно – словом та ідеєю, настає час тріумфу дефініцій, оскільки влада через дефініції «чеканить суспільство» (С. Оффенбартл).

Світоглядні проблеми перетворюються на засоби політичного впливу. «Заперечення ідеології і практики тоталітаризму, насилля, війни породжує прихильність і визнання цінностей плюралізму, діалогу, дискурсу, миру, конкуренції ідей тощо» [6, с. 71].

Інтелектуальним тлом кінця ХХ – початку ХХІ ст. є постмодерн – це філософія, що маніфестує розпад будь-яких ієрархій в сучасній культурі, вказує на факт масового усвідомлення несправжності (ілюзорності) суспільних ідеалів та соціальних практик [7], а «сучасність» перетворюється із структурованої та синхронізованої форми подій історії на самостійний троп для досягнення сьогодення [1, с. 227].

Також постмодернізм репрезентується як парадигма суспільного поступу, за якої змінюється модель розвитку, підвищується ступінь плюралізму трансформації, відкривається новий діапазон соціальних ролей людини [8, с. 18], з постмодерном асоціюються невизначеність, відсутність канонів, карнавалізація, взаємодія, посилення самовираження людини [8, с. 20].

У трикутнику «суспільство – влада – ідеологія» свої правила та вимоги, постмодерна реальність фрагментарна, провокативна, ілюзорна, традиційні технології політичної комунікації та канали впливу на соціум не працюють, найбільш дієвими видаються ігрові та ритуальні елементи комунікації, а цинізм оголошується ідеологічним стрижнем, на який накручуються слабо структуровані феномени і процеси «плинної сучасності» (В. Корабльова). «Замість нормативного регулювання поведінки пересічного громадянина –

зваблення споживача; замість насадження ідеології – реклама; замість легітимації влади – прес-центри і прес-бюро» [9, с. 74], наслідком такої ситуації стала фрагментація соціуму, де свобода замінюється байдужістю і вседозволеністю.

«Світ уже більше не єдина цілісність, а радше нагадує арену розсіяних і несумісних сил» (З. Бауман), відбувається «гібридизація політичних ідеологій» (В. Корабльова), наслідком цього стає усвідомлення необхідності розробки максимально цілісної картини світу, подолання світоглядного дефіциту, побудова світоглядного «фундаменту», що забезпечить можливість та дієвість суспільного консенсусу, уможливить зведення множинних картин світу до загальноприйнятної моделі. Шлях виходу з цієї світоглядної кризи людство знаходить у топосі ідеології, яка покликана примірити співіснування різноманітних світоглядів в умовах автономізації політичної сфери.

Вибудовуючись навколо центральної міфологеми, ідеологія здатна до імплузії інших, додаткових, політично значимих смислів, завдяки яким можна перетворити населення на електорат. «Політична ідеологія не просто змобілізує маси, але завдає досить чіткий вектор для їхньої політичної активності, визначає конкретні дії та методи, які повинні бути зреалізовані для втілення конкретних політичних цілей або цінностей» [10, с. 65].

Політика, а разом і ідеологія, стає театром, оскільки «маніфестує себе як така, коли представникам надається сцена, де вони можуть спостерігатися аудиторією, і коли глядач вимагає постановки на сцені, стає нормою політичної взаємодії» [11, с. 66]. «Постмодернізм є ареною, на якій самостверджуються різноманітні сучасні ідеології – фемінізм, постструктуралізм, мультикультуралізм, постколоніалізм та ін.» [4, с. 272].

Як зауважує В. Горбатенко, за умов зміни епох, ціннісної основи цивілізаційного розвитку об'єктивні підстави має поєднання процесу модернізації суспільства з процесом постмодернізації. Заслуга постмодерністів полягає в тому, що вони «сконструювали такий політичний барометр, який дозволяє нам, хто не помічає свого заглиблення у нове середовище, зафіксувати суттєву зміну “атмосферного” тиску». Подібна фіксація може серйозно вплинути на попередження різних дисонансів, забезпечить адекватні дії і реакції усіх суб'єктів політики [12, с. 156].

Специфіка ідеологій в умовах Постмодерну в тому, що усталені модерні маркери політичних партій перетворюються на порожні ярлики, втрачають ідеологічну визначеність. Змінилися й люди, як зауважив П. Слотердаjk, вони перетворилися на «подвійних агентів», в теоретичному плані в процесі соціалізації засвоїли етичні норми та ідеали, але при вирішенні повсякденних проблем керуються прагматичними міркуваннями. Як ліві, так і праві ідеології мають ризоматичну природу, завдяки чому акцент робиться залежно від

ситуації або на концептуальній, або на емоційній складовій (адже значна кількість населення деяких пострадянських країн все ще тужить за минулим, «робить політичний вибір не в результаті виваженого аналізу, а під впливом емоцій» [13, с. 13]). Вони обидві оголошуються субстанційно рівнозначними в інтелектуальному вимірі політичної сфери. Ризома легітимує горизонтальні, децентралізовані, «броунівські» потоки різноманітних бажань всередині споживацького суспільства. «Бажання означає не думати ні про що, забути про все. Воно тотожне безпорадності. Загалом, це втеча. Проте не втеча від реальності, а від самої думки про спротив» [14]. Саме тому сучасна ідеологія часто має містифікаційний, ілюзорний характер (К. Маннгейм), здійснює прихований, невідрефлектований вплив, закликає до бою романтиків, а до розподілу результатів їхньої боротьби першими приходять прагматики.

Висновки. XXI ст. можна назвати епохою постсенсу, адже кожний новий виклик, який отримує людство, це підтверджує, а найбільш дієвими є ті меседжі, що висвітлюють антисенсовні події, тому й найбільш лякають, і, в той же час, приваблюють своєю абсурдною енігматичністю. Домінантою стає «не діяльність концептуально-сміслового характеру, а знаково-символічна діяльність, так би мовити, “ковзання” по поверхні означуваного (знаків), своєрідна гра зі знаками, а не зі смислами» [15, с. 149–150]. Ідеологія в топосі постмодерної парадигми семантично заангажована, незважаючи на те, що вона створює та використовує різноманітні соціальні смисли, сама ідеологія перетворюється на точку втрати смислу, не може бути ототожнена з жодним конкретним смислом. Виникає новий різновид ідеології – *identity politics*, істотною ознакою якої є участь груп маргінесу, які не входять у топос «білої, чоловічої, гетеросексуальної, капіталістичної культури» (Бест, Келлнер). «Макроутопія» епохи Модерну втрачає сенс, бо вона переможена і замінена множинами «мікроутопій», породжених нестримними бажаннями маси («мовчазної більшості» – Ж. Бодрійяр), яка прийшла на зміну політичним референтам Модерну (клас, нація), адже більше нема колективного смислу, є лише водоспад нестримних бажань, «Id» нарешті звільняється від влади раціонального «Ego» та сором'язливого «Superego».

ЛІТЕРАТУРА

1. Корабльова В. Соціальні смисли ідеології / В. Корабльова. – К. : ВАДЕКС, 2014. – 350 с.
2. Бодрійяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрійяр ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
3. Мангейм К. Идеология и утопия [Електронний ресурс] / К. Мангейм. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/13_m/an/heim6.html.

4. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
5. Best S. Postmodern Politics and the Battle for the Future [Електронний ресурс] / S. Best, S. Kellner. – Режим доступу: <http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/postmodernpolitics.pdf>.
6. Постол А. А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність / А. А. Постол // Гуманіт. вісн. ЗДІА. – 2010. – Вип. 42. – С. 69–79.
7. Бьюз Т. Цинизм и постмодернизм / Тимоти Бьюз ; пер. с англ. С. А. Зеленского. – М. : Изд-во КДУ, 2016. – 270 с.
8. Хома Н. М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. М. Хома // Вісн. НТУУ «КПІ»: Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – Вип. 1 (21). – С. 18–22.
9. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социолог. журн. – 1994. – № 4. – С. 70–79.
10. Вонсович Г. Б. Дискурс політичної ідеології / Г. Б. Вонсович // Зб. наук. пр. «Політол. студії». – 2013. – Вип. 3. – С. 60–72.
11. Borreca A. Political Dramaturgy: a Dramaturg's (Re)View / Art Borreca // The Drama Revue. – 1993. – Vol. 37, No. 2. – P. 56–79.
12. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / В. Горбатенко // Соціогуманіт. проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 151–166.
13. Lippmann W. Public Opinion / W. Lippmann. – Mansfield Centre, CT : Martino Publishing, 2012. – 233 p.
14. Horkheimer M. The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception [Електронний ресурс] / M. Horkheimer, T. Adorno. – Режим доступу: http://www.icce.rug.nl/~soundscapes/DATABASES/SWA/Culture_industry_4.shtml.
15. Ратников В. Посмодернистские ситуации и их эпистемологические особенности / В. Ратников // Вісн. Харк. держ. ун-ту. Серія: Теорія культури і філософія науки. – Х., 2000. – № 464. Постмодернізм у філософії, науці та культурі. – С. 147–152.

СПЕЦИФИКА ИДЕОЛОГИИ В ПАРАДИГМЕ ПОСТМОДЕРНА

Куцепал С. В.

В статье анализируется семантическое наполнение понятия «идеология» в постмодерной парадигме, анализируется идеология как инструмент политической деятельности. Проанализировано основные черты мировоззренческого кризиса, в котором оказалось человечество в XXI в. и доказано, что выход из этого мировоззренческого кризиса находится в плоскости идеологии, способной примирить разнообразные мировоззренческие системы в условиях автономизации политической сферы. Доказано, что специфика идеологий в условиях Постмодерна в том, что как

левые, так и правые идеологии обладают ризоматической природой, потому в зависимости от ситуации актуализируют либо концептуальный, либо эмоциональный аспекты, которые являются субстанционально равнозначными.

Ключевые слова: идеология, постмодерн, мировоззрение, мировоззренческий кризис, картина мира, общество, социальный консенсус, социальная сфера, политическая сфера.

SPECIFICITY OF IDEOLOGY IN THE PARADIGM OF POSTMODERNITY

Kutsepal S. V.

The article explores the semantic content of the concept of «ideology» in the postmodern paradigm and analyzes ideology as an instrument of political action.

It is proved that the 20th century has set the task for the European community to solve which is very difficult – to orientate and find oneself in the landscape of absolute worldview freedom, to resist the «terror of complete freedom» (Z. Bauman), because the total pluralism of postmodernity is most clearly manifested in the ideological sphere of social consciousness, where the faith of the Modern Age and the socialist-communist dogma are denied. Humanity is compelled to build its own ontological reality not only materially, but also symbolically – by word and idea. World outlook problems turn into means of political influence.

This results in awareness of the need to develop the most comprehensive picture of the world, overcoming the ideological deficit, building a world outlook «foundation», which will ensure the possibility and effectiveness of public consensus, will allow the information of multiple world pictures to the generally accepted model. Humanity finds the way out of this worldview crisis in the topos of ideology, which is designed to try on the coexistence of different worldviews in the conditions of the autonomization of the political sphere.

It is argued the thesis that lining around the central mythologeme, ideology is capable of implosion of other, additional, politically significant meanings, thanks to which it is possible to turn the population into an electorate.

It is proved that the specificity of ideologies in postmodern conditions is that both left and right ideologies have a rhizomatic nature, due to which the emphasis is made depending on the situation or on the conceptual or emotional component, they both are declared substantively equivalent in the intellectual dimension of the political sphere. That is why modern ideology often has a mystifying, illusory character (K. Mannheim), carries out a hidden, non-reflective influence, calls for romantics, and the pragmatists are the first to distribute the results of their struggle.

Key words: ideology, postmodernity, world outlook, ideological crisis, world picture, society, social consensus, social sphere, political sphere.

